

PEYAMI SAFA'NIN "FATİH-HARBİYE" ADLI ROMANINDA DOĞU-BATI ÇATIŞMASI

Yrd. Doç. Dr. Ayten GENÇ (*)

"Eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi üstümden atar gibi bu hayattan ayrılmak, çıkmak istiyorum. İhtiyar adam, bozuk sokak, salaşpur ev, gıy gıy, hey hey, ezan, helvacı... Bıktım artık..."/1 Bu sözler, Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" adlı eserinde Neriman adındaki roman kahramanına aittir. Memuriyeti sırasında Anadolu'yu dolaşmış, Maarif müdürlüğünden emekli, kültürlü, olgun ve kızını "saf Türk muhitlerinde" yetiştirmeye özen göstermiş olan babası Faiz Bey ile birlikte Fatih semtinde oturan Neriman'ın Faiz Bey'in"(...) sessiz, halûk, fevkalâde terbiyeli, fitraten asil bir çocuk, büyük bir rikkatli kalbi var, hissiyat-ı âliye sahibi, hem de bir kemeñçe çalıyor (...) Dinlerken gözlerim yaşıyor. Ben bu çocuğa meftunum doğrusu." S. 51 sözleriyle bahsettiği Şinasi ile evlenmesi beklenmektedir. Neriman ise gerçekte ona karşı duygularının aşk mı, alışkanlık mı olduğunu bilememekte ve "(...) yedi senedir adetâ gece gündüz beraberiz, bizim evin erkeği gibi bir şey." /S. 26 sözleri ile şüphesini dile getirmektedir.

Onu "maziye ve ananeye çeken" Şinasi, -yazarın da açıkca belirttiği gibi- Neriman'ın gözünde aileyi, mahalleyi, "Şarklı"yı temsil eder. Yüksek öğrenimini Avrupa'da yapmış olan büyük dayısı ve kızları, Neriman'ın "Garba" ilgisini uyandırır. Neriman, kitap, resim, tiyatro, sinema gibi medyalar ve değişen İstanbul'un etkisi ile "asrileşmek, medeni bir yaşam sürdürmek" niyetindedir. Darülelhan'da ud dersleri almaktadır. Alafranga bölümünde keman dersleri alan Macit, Neriman'a göre "yeninin, garbın ve bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeşterin mümessili ve namzedidir." /S. 54 Neriman, dış görünüşü, karakter, davranış ve yaşam biçimleri ile birbirine tamamen zıt olan Şinasi ve Macit ile onların yaşadıkları Fatih-Harbiye semtleri, yaşam biçimleri arasında seçim yapamamakta ve kendi konumunu belirleyememekte-

(*) Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

dir. Bu yüzden onların temsil ettikleri Batı ve Doğu kültürleri arasında "iki medeniyetin zıt telkinleri altında, gizli bir derunî mücadele"/S. 53 geçerir.

Neriman, Tanzimatla başlayan ve daha sonra Batı etkisinde kalan Türk toplumunu simgeler. Neriman'ın Batılılaşmaya eğilimi, "yeni kanunlarla müeyyidesi" sağlanan Lozan antlaşmasıdır. Yazar, "Lozan sulhundan sonra, resmî Türkiye'nin kanunla herkese kabul ettirdiği bu asrîleşme"/S. 53 nin toplumda varolan Batılılaşma eğilimini güçlendirdiğini iddia eder.

Peyami Safa, "Fatih-Harbiye" de toplumun kararsızlığını Neriman adlı bir genç kızın kararsızlığı ile sembolik bir biçimde aktarmıştır. Safa'nın diğer romanlarında da belirgin olarak, iki seçenek arasında kalan ve kendisi için doğru olanı tek başına belirleyemeyen kararsız kadınlara rastlanır. Ortak özellikleri şekle, maddeye, lükse düşkünlükleridir. "(...) medeniyeti gözleriyle anlamaya mahkûm"/S. 88 olan "Kadının bütün kudreti ve mizacı teslim olmaktır"/2 sözleri ile Safa, kadının mücadele yanlısı olmadığını savunur ve toplumun kararsızlığını göstermek için, kolaylıkla etki altında kalan kadını seçer; temelinde Batı-Doğu çatışmasının bulunduğu bu sorun, henüz tehlikeli boyutlarda değildir ve aslında bu iki değerler sistemini temsil eden "Şark" ile "Garb"ın birbirlerinin eksik yönlerini tamamlaması ile bugünkü kültür bunalımı çözülecektir; ancak bu arada Batı kültürünün kendi kültürümüzü yok etmesine izin verilmemelidir:

"(...) Şarkla Garbın mültekasında olan Türkiye Garbtan tesir almakta tereddüt etmemelidir. Ancak bu tesir, bizim tarafımızdan yapılabilecek mukabil bir tesiri ihlal etmeyecek derecede kalmalı, yani kültürümüzün güzel ve halis köklerine kadar nüfuz etmemelidir."/S.110

Peyami Safa, bu romanını, "Şark-Garb" davasına biraz olsun ferahlık vermekten çok uzak" bulur; kitabının konusunun ise "henüz tekemmül etmemiş"/3 olduğunu; Batı-Doğu karşıtlığı ve sentezi ile ilgili düşüncelerinin "bir inkişaf merhalesi daha geçireceğini umduğunu"/4 yazar. Bu romanın da ise "(...) Bir tramvay hattı ile iki kıt'ayı, iki metafiziği ve iki hayat anlayışını birbirine bağlamaya"/5 özen gösterdiğini belirtir. Bu tramvay hattı, birbirinden farklı görüntülerin ortaya çıktığı Fatih ve Harbiye semtlerini birbirine bağlar. Faiz Bey ve kızı Neriman'ın, Şinasi'nin oturduğu Fatih, değişmeyen İstanbul'dur. Bu semtte yaşayan insanlar, dış görünüşleri, yaşam biçimleri ise artık Neriman'ı sıkıkmaktadır.

Neriman'ın "(...) bir insanın ne kadar mesut olabileceğini hissettiren imkânlarla doğru açılan bir pencere"/S. 28 olarak betimlediği tramvay hattının öbür tarafındaki Beyoğlu ise moderndir, insanları farklıdır:

"(...) esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor, her camekân çiçek gibi (...) sonra halkı da bambaşka, dönüp bakmazlar. Yürümesini, giyinmesini bilirler. Herşeyi bilirler canım..." /S. 26

Neriman, Fatih'te yaşamaktan mutlu değildir ve zaman zaman "(...) Orada (köprü'nün öbür tarafında) genç kızlar böyle mi yaşıyor, genç kız böyle mi yaşar?" /S. 40 sözleriyle isyan eder. Suskunluğunu titreme, kasılma, kahkahalar, nefes tikanıklığı gibi kendini gösteren sinir krizleri takip eder. "Bu semtte, bu evde herşeyden mahrum yaşamak" zorunluluğu karşısında "Ben de bu memleketin kızı değil miyim? Benim de medenî yaşamaya hakkım yok mu?" /S. 81 şeklinde düşünmeye başlar ve uygarca yaşama özlemini dile getirir.

Şinasi, Neriman'daki değişikliği suskunlukla karşılar ve "kendi kendini hapsedmeye muktedir bir adam" gibi "bir hükümdardan daha kuvvetli" /S. 80 görünür; gerçekte her zaman sessiz ve hareketsiz bir savaşımdan yanadır; duygusaldır, dış görünüşüne önem vermez; parasını idare edemez, prensip sahibi ve düzenli bir insan değildir. Odası her zaman dağıktır; içinde kopan fırtınaları "bir aynada seyrederek gibi görebilmek" için odasını daha fazla dağıtması gerektiğini bile düşünür. Yaşamındaki tüm felaketler, odasını dahi düzeltmemesi, bir torbayı bile yerden kaldıramıyacak kadar iradesiz oluşundan kaynaklanır. Şinasi bir "Şarklı"dır. Olayları kendi içinde çözümlenmeye çalışır:

"Daima 'pasif' döğüşüp yenmesini isteyen bir mizacı vardı. Hücumu ekseriya karşı tarafa bırakarak sarsılmaz ve sessiz bir müdafaa ile muzaffer olmayı sevenlerdendi. Bir şarklı, bir hakikî şarklı. Vakıa, dünyada vasıfları değişmeyen umumî bir şarklı enmuzeci olmamakla beraber, Şinasi bir garblı ile kendi arasındaki nisbî farkları ekseriya muhafaza edenlerdendi." /S. 82

Şinasi, Macit adındaki rakibinden habersizdir. Ancak okur, Safa'nın sözcüklerin ardına gizlemediği ve hattâ açıkça belirttiği rakibinden, ona zat karakterde olan Macit'ten haberdardır; Macit'in "(...) yeninin, garbın ve bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeşlerin mümessili ve namzedi" /S. 54 olduğunu bilir. Roman dokusuna yayılmış olan zıtlıklar belirgindir. Bir yanda Macit, Beyoğlu, Löbon pasthanesi, Maksim salonu, keman v.s. ile Batı, diğer yanda ise Fatih, Şinasi, Faiz Bey, alaturka musiki, tasavvuf edebiyatı, ezan sesleri, muhallebici v.s. ile Doğu tasvir edilir. Neriman ise bu iki gençten birini, başka bir ifade ile, bu iki gencin temsil ettikleri Batı ya da Doğuyu seçmek durumunda olan kararsız bir genç kızdır. Neriman, uzun süredir kendisini etkileyen sorunun çözümünü kedisi Sarman'a borçludur. Batınları

köpeğe, Doğuluları kediye benzetir. Fatih halkının Doğulular gibi uyuduğunu, modern bir görüntüye kavuşan Beyoğlu'nun ve Beyoğlu halkının ise Batılılar gibi canlı, uyurken bile uyanık olduklarını, çok çalışıp çok kazanarak iyi yaşadıklarını düşündür:

Şarklılar kediye, garplılar köpeğe benziyorlar. Kedi yer, içer, yatar, uyur, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri bazı uyanıkken bile rüya görüyormuş gibidir; lâpacı, tenbel ve hayalperest mahlûk, çalışmayı hiç sevmez. Köpek diri, çevik ve atılgandır. İşe yarar; bir çok işlere yarar. Uyurken bile uyanıktır. En küçük sesleri bile duyar, sıçrar, bağırır."/S. 42

Ancak sorununun çözümü yine kendisindedir. Eş olarak seçeceği insanı yine kendisi belirlemek zorundadır; birbirinden habersiz Macit ve Şinasi arasındaki gizli mücadeleye kendisinin sahne olduğunu bilir ve olayların gelişimini büyük bir ilgi ve hattâ zevkle seyreder. Bu mücadelenin sonunu, üstün gelecek olanı merak eder:

"(...) Mücadeleyi iki şahıs arasında cereyan ediyormuş gibi sadeleştiriyor, içtimai sebeplere ve tesirlere ehemmiyet vermiyor, ancak Şinasi'yle Macitten hangisinin galip geleceğini merak ediyordu."/S.54

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Safa, problemin bu iki genç arasında değil, temelde Batı-Doğu kutupluluğundan kaynaklandığını ve Şinasi ile Macit'in, Batı-Doğu değerlerini simgeleyen somut örnekler olduğunu dile getirmektedir. Roman kurgusu içinde yer alan alafanga müzik, alaturka musiki ve müzik aletleri de Batı ve Doğu'yu simgeler. Şinasi ve Faiz Bey, alaturka musikiden hoşlanırlar. Macit ise alafanga müzikle ilgilenir. Neriman, ud dersleri almaktadır, ancak Darülelhan'ın alafanga bölümüne devam etmek ister: Taşdığı udun torbasından bile tiksindir:

" (...) Şu alaturka musikiyi kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. Hep ailenin tesiri. Babam şark terbiyesi almış. Ney çalar, akrabam öyle... fakat artık sinirime dokunuyor, bir kere şu musibetin hiçimine bak, hele bu torbası?"/S.25

Yazar asıl amacının alaturka ve alafanga müzik arasındaki farklılıklara işaret etmek olmadığını, "(...) ut ve keman şekillerinin sembolize ettikleri iki ayrı kültür vardır. (...) bu mesele, Şark ve Garp kültürlerinin mücadelesinden başka bir şey değildir"/S. 108 sözleri ile dile getirir.

Safa, "(...) her insan, içinde bulunduğu hayat şartlarıyla ve içtimai tesirlerle beraber karakteristik vasıflarını değiştirmeye mahkûmdur."/6 sözlerinin aksine Neriman'ın ve onun şahsında kadının, Türk toplumunun değişmesini kabul etmemekte ve onu değişen İstanbul dekoruna yerleştirememektedir.

Safa, romandaki problemi, olayların akışını ve çözümünü tümüyle yazarın bir düzene koymasından yanadır." (...) romancının vazifesi kâhramanlarının ruhundaki halitayı, kaousu, düğümü çözmek, onun hakim ihtirasını ve şahsiyetinin ana çizgisini bulmak ve ruhi kumaşının hakiki rengini ortaya çıkarmaktır."/7 düşüncesi ile Safa, Neriman'ı yaşadığı ikilemeden, kararsızlıktan kurtarır ve yazara göre de doğru olan gerçekleri görmesini sağlayarak, onun gerçek kimliğini bulmasına yardımcı olur. Roman kurgusunda yer alan, bir Rus kızı ile bir Rus gencinin ilişkisinin anlatıldığı bir öykü, Neriman'ı etkiler ve yaşamında dönüm noktası niteliğindeki kararı vermesini sağlar. Beyoğlu'ndaki küçük bir odada, bir Rus genci ile birlikte oturan Rus kız "hisli ve münevver" bir insandır; zengin ve yakışıklı bir Rum genci ile bir süre birlikte olan ve "sathî şeylere kıymet vermez; hakiki güzellikler" arayan genç kadın, eski Rus sevgilisine döner; Rus genci suskundur; genç kadın buna dayanamaz ve intihar ederek yaşamına son verir. Neriman, bu öyküyü onun ilgisini "Garb"a çeken dayısının kızlarından duyar ve gerçek olduğunu öğrenir. Bu öykü ışığında, tramvayda rastladığı Macit'in "kayıtsız ve müstehzî" halini farkeder. Onunla aralarında geçen bir tartışmayı düşünür, Neriman, "(...) en samimi insanlar kimlerdir, bilir misiniz? Vahşiler!"/s. 99 sözleriyle samimiyete inanmadığını açıkça dile getirdiği halde, onun "bütün şahsiyetini tam bir ahenk" içinde bulduğundan, Macit'in "kendi ağzıyla ifade ettiği" sahte kişiliğini görememiştir.

Safa, "Doğu ile Batı arasındaki mücadele, bir insanın kendi nefsiyle mücadelesine benzer. Bunların sentezi, insanın var olmak için muhtaç olduğu vahdetin ifadesidir. İnsan, bütünlüğünü ve tamlığını ancak bu sentezde bulabilir."/8 düşüncesini "(...) natamam bir müsvedde telakki ettiğim bir romanım"/9 olarak bahsettiği "Fatih-Harbiye"de de dile getirmiştir; ancak Neriman'a Şinasi'yi seçtirmekle Türk toplumu için doğru olanın "Şark" değerleri olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca romanın Gazali'nin manevi değerlerin üstünlüğünü dile getiren sözleriyle bitmesi bu tezi doğrulamaktadır.

DİPNOTLAR

1. Peyami Safa: "**Fatih-Harbiye**" 8. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983, S. 64. Yazıda sayfa numaraları ile belirtilen alıntılar bu eserdendir.
2. Peyami Safa: "Kadın-Erkek Savaşı" **Kadın Aşk Aile**. Objektif serisi, No: 5 (4. Baskı İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1981) S. 9.
3. Peyami Safa: "Şark-Garb Münakaşasına bir bakış." **20. Asır Avrupa ve Biz**. Objektif Serisi, No: 8 (2. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1978) S. 217.
4. İbid., S. 217
5. İbid., S. 217.
6. Peyami Safa: "**Tiyatroda ve Romanda Kahramanların Şahsiyetleri.**" Evrensel Ay (Resimli Şark) Sayı: 6 (Haziran 1931), s. 33.
7. İbid., s. 33.
8. Peyami Safa: "**Doğu-Batı Sentezi**", İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1963, s. 9.
9. Peyami Safa: "Şark-Garb Münakaşasına bir Bakış" **20. Asır Avrupa ve Biz**. Objektif Serisi, No: 8 (2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1978), s. 217.